

Nataša Golob

UVOD K UMETNOSTNOZGODOVINSKI METODI DATACIJE SREDNJEVEŠKIH ILUMINIRANIH ROKOPISOV: GESTA FRIDERICI

Ko sta Milko Kos in France Stele v letih po 1. svetovni vojni postavljala katalog srednjeveških rokopisov v Sloveniji,¹ sta skupino iluminiranih rokopisov iz Stične, ki so dobili prostor v prvotni Licejki, oz. sedanji Narodni in univerzitetni knjižnici, datirala v drugo polovico 12. oz. na začetek 13. stoletja; po okrasu inicijal sta jim – kar vsem – prisodila bližino Salzburga in pripisala enoten iluminacijski slog, po pisnih načinih pa jih uvrstila med dela, ki odsevajo načine, veljavne za južnonemške skriptorije. Njuno delo je v času izida upoštevalo verjetno kar vsa aktualna spoznanja, kar jih je znanost dotlej izrekla o takih spomenikih. Po vseh strokovnih kriterijih bi njuni knjigi moralo pripasti eno osrednjih mest med tovrstnimi dosežki v Evropi, saj bi glede na znanstveno disciplino in zahtevnost raziskanih rokopisov težko našli v času izida, v zgodnjih tridesetih letih, publikacijo, ki bi se z njuno knjigo mogla meriti. To zgledno delo zaradi jezikovnih ovir zunaj slovenskih meja pravzaprav ni citirano, doma pa je med slovenskimi umetnostnimi zgodovinarji bržkone prav zaradi svoje izjemnosti, velikega koraka, ki je bil storjen malone *ex nihilo*, povzročilo občutek, da je gradivo enkrat za vselej raziskano in ne moremo dodati ničesar novega. V resnici pa je umetnostna zgodovina pri raziskovanju srednjeveških iluminiranih rokopisov dotlej postavila le obče stilnokritične temelje, ugotovila je, kateri kodeksi sodijo v osnovni repertorij, pravo delo pa se je šele pričevalo: objave dokumentacij, serije katalogov z datiranimi iluminiranimi in neiluminiranimi rokopisi so osvetljevale nove detalje, ki pa bistveno vplivajo na odgovore kje, zakaj, kako je nastal ta ali oni rokopis, kdo je oseba v ozadju – bodisi kot naročnik ali kot ustvarjalec. Zlasti poveljne raziskave, ki so prve bogate sadove dale v šestdesetih in sedemdesetih letih, so zaradi novih socioloških dokazil dale predrugačne poglede na družbo in njeno odzivanje na (umetniška) dela. Tako se je še pred kratkim zdelo kar neverjetno, da bi se v visokem srednjem veku skriptor in iluminator uveljavila kot delavca na »svobodnem trgu«, da sta potovala iz kraja v kraj, kjer je pač bilo njuno delo potrebno in plačilo po pogodbi zagotovljeno.² Čim manj se je umetnostna zgodovina morala loviti na zahteve po temeljnih stilnokritičnih opredelitvah, čim manj ji je bilo treba razglabljati o tem, kateri vplivi so pomembnejši od drugih, čim manj so bile vprašljive kvalitativne lestvice ustvaritev in njihovih ambientov, bolj je prihajala do izraza celovita podoba dela, torej umetnostnega pojava, ki je seštev ek mnogih vplivov.

Zares si je umetnostna zgodovina šele potem, ko je bil kodeksu priznan status večplastnega fenomena, zastavila vprašanje o človeku, ki je za kodeksom: *homo faber*, ki sicer iz roke da izdelek, je hkrati pričel dobivati ob družbenozgodovinskih še individualno-zgodovinske obrise, ob priznavanju intelektualne sposobnosti tudi obrise svoje samozavesti.³ Res je, da je šele detajlistični študij kodeksov, ko je bil obrnjen folij za folijem, naštel nova imena, razgrnil je v kolofonih, noticah, ekslibrisih in avtonomnih risbah zajete situacije in občutke, ki so orisali splošne in posebne razmere ljudi v visokem srednjem veku in mesto posameznika v njem. Srednji vek dobiva obrise tople človeške prisotnosti. Z objavami detajlističnih katalogov se je lahko pričela uresničevati nuja, da so razpršena dela in posamična dela dobivala zaokroženo podobo; profilirani ustvaritvi se je moglo pridružiti dela iz (geografsko) oddaljenih zbirk in opus mojstra zaokrožiti; še v prvi polovici tega stoletja je vsaka nejasna poteza, nekoliko

¹ M. Kos – F. Stele, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931, 2.

² F. Masai, De la condition des enlumineurs et de l'enluminure à l'époque romane. *Bulletino dell'archivio paleografico italiano*, NS II-III, 1956–1957, 134–144. M. Rotta, Lo scriptorium monastico. Codici liturgici miniati del Benedittini in Toscana, Firenze 1982, 47–73, zlasti 62. M. C. Garand, *Manuscripts et scriptoria aux XIe et XIIe siècles*, *Codicologica*, 3. *Essais typologiques*, Leiden 1980, 9. N. Golob, *Oscroto te: Images of manuscript workers*, *Arte medievale* 1992/2 (v tisku)

³ H. Keller, *Künstlerstolz und Künstlerdemut im Mittelalter*. V: *Festschrift der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johann Goethe Universität Frankfurt am Main, Wiesbaden 1981*, 191–219. R. Hausherr, *Arte nulli secundus*. Eine Notiz zum Künstlerlob im Mittelalter. V: *Ars Auro Prius*. *Studia Iohannis Bialostocki Sexagenario Dicata*, Warszawa 1981, 43 ss. H. Klotz, *Formen der Anonymität und des Individualismus in der Kunst des Mittelalters und der Renaissance*, *Gesta*, 1976, 303 ss.

nerodno narisana linija nosu ali drugače padajoča guba povzročila ugotovitev, da gre za drugega mojstra.⁴ Prizma umetnostnozgodovinskega pogleda na srednjeveške kodekse se je v nekaj kratkih desetletjih bistveno spremenila.

Kodikologija, ki je veda, posebej usmerjena k študiju prvih starih knjig, je odprla mnogo novih raziskovalnih področij, zlasti tistih, ki so zaradi interdisciplinarnosti zahtevale posebne pristope, denimo vprašanja tehnologije pisne podlage, kemičnega sestava barv, tušev, črnil, tehnologije vezav in prevezav, staranja materialov itd. Vendar še tako natančno poznavanje pergamentov, črnil in vezav ne omogoča ozke, vsaj na desetletje natančne datacije, tudi radio-loška in kemijska analiza ne dajeja jasnejšega odgovora kot ga lahko posredujeja paleografija in umetnostna zgodovina. J. P. Gumbert⁵ je še pred kratkim poudaril, da so pri paleografskem datiranju meje sorazmerno ohlapne in se le izjemoma zožijo na razpón, krajši od nekaj desetletij. Pri tem je omenil, da je trditev umetnostnih zgodovinarjev, češ da njihova stroka zmore zožiti časovni razpon samo nekaj let, neresnost, preračunana na zunanji učinek.

Umetnostna zgodovina je kljub svoji samostojnosti veda, ki je zgodovinska in zato želi biti jasna in natančna. Vprašanje »kdaj« je bilo leto, ki ga zapišemo kot datacijo, pa se pričinja pri vprašanju, za katero obdobje iz življenja umetniške ustvaritve gre. Umetnina ima svojo »prazgodovino« (v ambientu, ki v umetniku povzroči impulz za nastanek ustvaritve), ima svoj kreativni moment, ki traja v času prenašanja v material, pa seveda čas odmeva, ki lahko nenadejano izrazi izpovedno bistvo umetnine tudi dosti let pozneje. To ni nujno epigonstvo ali manierirano, onemoglo ponavljanje znanih in – historično gledano – že izrabljenih prvih. Nazoren primer take prostodušne, živahne predstavitev že več stoletij starih likovnih elementov v novo okolje se mi zdijo inicijale iz glagolskih rokopisov. Vzemimo kot primer ms 163/II iz Kopitarjeve zbirke v Nuku, kjer so mdr. velike stolpaste inicijale, izrisane kot ostrolomljeni trakasti preplet: steblo raste iz dveh vzporednih trakov, le-ta se vozata v razmikih, ki se uklanjajo estetskemu ravnotežju črke in nastali prepleti bolj ali manj spretno lovijo strukturo glagolske inicijale. Takoj je očitna lahkotnost umetelno spletene inicijale, ki je zaradi jasne perorisbe še izraziteje drugačna od zaprte in zgoščene podobe glagolskih črk v besedilu. Te inicijale so nedvomno sinteza mnogoterih prvih, a lepota vozlastih prepletov in preslegasto položenih trakov spoznamo kot nadaljevanje inicijal, ki so še v karolinškem Toursu pred sredino 9. stoletja izoblikovale prefinjeno igro trakastega prepleta v telesu črke in se v otonskih skriptorijih okoli leta 1000 oblikovale v malone matematično natančne in formalno duhovite inicijale. Glagolske inicijale so njihove dedinje, vendar so dopolnjene z listi, ki jih poznamo predvsem iz romanskih vitičnih inicijal, ter z nitastimi zankami, ki so postale značilno vehementna bordura v rokopisih vsaj od sredine 13. stoletja dalje. Kaj taka družba heterogenih elementov pove? Nobeden teh likovnih elementov ne daje opore za datacijo, so pa opozorilo, da so kodeksi s takim okrasjem – in posebej z vtisno močnim otonskim okrasjem – bili v pisarjevi oz. iluminatorjevi bližini. Iz poudarjene prisotnosti otonske iluminacije lahko razberemo dvoje: da je mogoče pisar delal po nekem kodeksu iz predromanike ter da se je otonska inicijala brez zaloma ujela s tradicijo pleteninaste ornamentike na kamnitnih in lesenih reliefih domačega, istrskega in drugega hrvaškega ozemlja. Te inicijale niso ustvaritve iz tujega sveta: njihova oblika fantastičnih zank je ostala prisotna skozi stoletja, le na novo je bila povedana. Slogovna preobrazba otonskih inicijal v glagolske ni doživela večjih novosti, resnični poseg v karakter glagolskih črk je vsebovan le v predružačenih razmerjih med stebli in izboklinami črk: iluminator je segmente latinskih kapitalk in incijalk moral sestaviti v kompozicijo glagolske črke.

Tu je rezultat različnih tradicij črka, ki je reminiscence na pet, šest stoletij slogovnega razvoja zahodnoevropske inicijale izrazila v posebnem, regionalnem omejenem načinu, vendar s fantazijo in avtonomnostjo svojega predstavnega sveta. Zato bi glagolskim inicijalam epigonstva ali celo razvojnega zamudništva ne smeli podtikati. Stik z zahodnim katolištvom je ostal, torej tudi stik z vodilno nitjo v razvoju slikarstva, v tistem času z liričnim realizmom v mednarodnem (mehkem) slogu. In ti elementi, ki so prišli v rokopis iz veronskega ali južno-furlanskega kroga, so datacijska linija. Vsak umetnostni izraz, ki nastaja na ravni psihodinamike (avtohtonega) kulturnega kroga in je zatorej zaprt v svoje specifične horizonte, nima

⁴ A. Legner, *Illustres manus. V: Ornamenta ecclesiae, Kunst und Künstler der Romanik*, 1, Köln 1985, 185–230.

⁵ J. P. Gumbert, *General remarks in conclusion of writing the dating and localisation of Mss.*, IX Colloque du comité international de paléographie latine, Rim 22. sept. 1990.

jasno ločenih slogovnih stopenj: kulturni krog se vrtil predvsem v abstraktnem dekorativnem besednjaku in vse dotlej, dokler se hotenje po lepem ne poveže z zahtevo po izražanju v direktnem pripovednem načinu, ko lahko začnemo slediti razvoju kompleksnih ustvaritev (figuralike), so datacijske linije nejasne.

Vselej je gornja meja v dataciji določena z elementom *post quem non*. Glede srednjeveških rokopisov je v razpravah občasno prisotna tudi misel, da je čas resničnega dokončanja kodeksa pravzaprav trenutek, ko je predstojnik skriptorija (ali biblioteke ali celo samostana oz. profane pisarske delavnice) pregledal, skorigiral, redigiral in ev. s parafo »cor« izročil kodeks javni rabi. Iz dosedanjih raziskav vem, da te zahteve ne moremo jemati kot obče veljavnega pogoja in tudi, da po korekturnih znakih ne moremo datirati rokopisov. Razvojnega sistema v korigiranju prekopiranih srednjeveških kodeksov namreč ni. Za vso skupino stiških kodeksov iz 12. stoletja sem sicer lahko ugotovila, da je vseh 28 (popolnih) kodeksov en korektor pregledoval in popravljaval zapise hkrati, kakor so nastajali in da je uporabljal vseskozi enak znakovni sistem, prav tako ni spreminjal umestitve korektur na strani (in se je držal romanske sheme razdelitve pisnega zrcala in margine). Temeljnih tipov korekturnih znakov je v stiških kodeksih približno petnajst z več kot 160 značilnejšimi izpeljankami, so pa vzeti iz že znanih (nečrkovnih) sklopov. Gre namreč za uporabo heironomskih nevm, za abreviaturna znamenja (npr. za nekonstantne abreviacije, abreviacije z relativnim pomenom, abreviacije za manjkajoče črke, zloge, za dogovorjene besede), za simbole iz tironskih not in seveda za fantazijske, abstraktne znake. Ker pa poznam podobne korekturne znake in sisteme tudi iz zgodnejših rokopisov, iz 7., 8. stoletja, a so iz povsem drugačnih literarnih tradicij,⁶ je logično, da korekture same po sebi ne dajejo opore za datacijo. – Nič novega tudi ni, če rečemo, da je mnoge kodekse vzel v roke korektor lep čas po tem, ko sta skriptor in iluminator odložila svoje orodje, marsikateri pa sploh ni nikoli dočakal resnega vsebinskega in besedilnega pregleda. In vendar to ne more biti zadosten razlog, da takega kodeksa vseeno ne bi šteli za *opus finitum*.

Bistvena elementa, ki opredeljujeta kodeks kot dokončano delo, sta besedilo in dekoracija; vse drugo (posvetilni napisi, pisarjevi ureki, naglasna znamenja itd.) so »neobvezni« elementi. Stiški romanski rokopisi so z besedilom in okrasnim delom ostali malone nedotaknjeni; štejemo jih lahko za vsebi sklenjena, verodostojna in izvirna pričevanja svojega časa. Zato moramo pri iskanju čim ožje datacije izhajati iz prvin, ki so bistvena sestavina teh kodeksov. Iluminacija, zlasti struktura vitičnih inicijal in oblika listov v njih, je jasno povedana informacija o času nastanka in dober namig na slogovno domovino tega ali onega iluminatorja – vseh je menda devet. Res pa je, da se ti podatki razkrijejo šele potem, ko je dokončana navzkrižna primerjava ključnih prvin – v vseh stiških kodeksih, ki so sedaj znani, ne le nekaterih. France Stele in Milko Kos sta v času, ko sta pripravljala katalog srednjeveških rokopisov v Sloveniji, poznala le stiške rokopise iz Ljubljane, o nekaterih dunajskih sta imela nepopolno informacijo – verjetno pridobljeno predvsem po Hermannovi knjigi⁷ – za wolfenbüttelski kodeks z *Gesta Friderici* še nista vedela.⁸ Ko sem pred nekaj leti že poskusila datirati sitške rokopise – sicer res samo ljubljansko skupino⁹ – sem večino kodeksov umestila med leta 1175 in 1185, prav *Gesta Friderici* pa me je napeljala do iskanja natančnejše datacije.

Kodeks, hranjen v Wolfenbüttlu, v Herzog-August-Bibliothek je zgolj zaradi besedila *Gesta Friderici*, imenovanega tudi *Chronica Friderici imperatoris*, vreden posebne pozornosti.¹⁰ Nemško zgodovinopisje ga pozna že dalj časa: približno sredi 16. stoletja je – menda direktno iz posesti stiškega samostana – prišel v roke hrvaškega humanista Matije Vlašiča

⁶ Cf. Harleyev molitvenik, 8./9. stoletje, skriptorij iz Mercie ali Worcestra; ali Beda Častivredni, *De tempore rationum*, zgodnje 12. stoletje, skriptorij iz Anglije; Aldhelmova *Enigmata*, druga polovica 12. stoletja, Canterbury – L. Webster – J. Backhouse, *The Making of England. Anglo-Saxon Art and Culture, AD 600–900*, London 1991, 76, 77, 208, 209. Psalter v tironskih notah, 3. četrtina 9. stoletja, dvorna šola Karla Plešastega – P. Ganz – Fedja Anzelewski, *Wolfenbütteler Cimelien, Wolfenbüttel* 1989, 65–66.

⁷ H. J. Hermann, *Die deutschen romanischen Handschriften der Österreichischen nationalbibliothek Wien. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich*, N. F. 2, Leipzig 1926, 287–300.

⁸ Rokopis je Milko Kos pregledal 1. septembra 1960 – tako je navedeno na evidenčnem listu v kodeksu – in ga menda prvič omenil v članku Gradivo za starejšo zgodovino Slovencev v arhivih izven naših meja (Arhivi v Avstriji in Nemčiji), JIC II, 1963, št. 2, 59–67.

⁹ N. Golob, *Die illuminierten Handschriften aus dem Zisterzienserkloster Stična (Sittich)*. Die Gruppe der in der National- und Universitätsbibliothek Ljubljana verwahrten Codices, *Codices manuscripti*, 1988/4, 145–191.

¹⁰ Zaenkrat sicer še ni objavljena ne kodikološka ne besedilna, paleografska in podrobnejša zgodovinska analiza, tudi za transkribirano izdajo so uporabili pariški kodeks, torej cesarju izročeno verzijo (cf. infra), a stiško-wolfenbüttelski kodeks je bil ves čas navajan kot relevantna paralela.

Ilirskega. Kako se je to zgodilo, ne vemo. Vlašič je bil profesor na tedaj sloviti univerzi v Helmstedtu in po smrti je njegovo biblioteko, ki je bila daleč znana zaradi redkosti, leta 1597 kupil vojvoda Julius von Braunschweig-Wolfenbüttel. Zato kodeks danes hrani Bibliotheca Augusta v Wolfenbüttlu. Besedilo je pravzaprav uradna zgodovina tega staufovskega vladarja, ki jo je na cesarjevo izrecno željo pričel pisati njegov stric: to je bil Oto, škof v Freisingu in opat v cistercijskem samostanu Morimundu. Tu, v Alzaciji, je 22. septembra 1158 tudi umrl. Ob njegovi smrti sta bili dokončani le prvi dve knjigi; zapis je nadaljeval Rahewin, Otov kaplan in notar, ki je dokumente najboljše poznal in je dopolnil kroniko z dogodki vse do leta 1160. Iz let med 1158 in 1160/65 ni znan noben kodeks; tudi rokopisov iz 12. stoletja je komaj za prste ene roke. *Gesta Friderici* so znana v treh redakcijah, ki so zaznamovane kot A, B in C.¹¹ Verzija A je znana le iz prepisov humanistov in se po skladnji besedila razkriva kot sinopsis, osnutek Otonovega dela, B je t.im. delovna verzija, C pa izbrušena različica besedila, ki so jo kot čistopis poklonili cesarju; najstarejši kodeks te skupine je kot lat. 18408 hranjen v Parizu, v Bibliothèque Nationale, nastal pa je okoli leta 1200 v Alzaciji.¹²

Skupina B je sorazmerno številčna, nekaj kodeksov je celo popolnih¹³ in dva sta iz 12. stoletja. Kot B2 je označen rokopis iz Voraua, ki ga je pisal neki Wolfgang v času, ko je v Vorauu bil prošt Bernhardus (1185–1202),¹⁴ in stiški oz. stiško-wolfenbüttelski Cod. Guelf 206 Helmstedt. je označen kot B1.¹⁵ Četudi je besedilo vezano brez ene lege, enega snopiča, je vseeno šteto kot popolno, zanimanje vzbuja pa še zato, ker je štirim Otonovim in Rahewinovim knjigam pripisano nadaljevanje do leta 1169 (1170) v obliki kratkih letnih zapisov. To so nedvomno tehtni razlogi, da je vzniknilo vprašanje, ali je kodeks možno natančno datirati in kje je nastal – zares v Stični ali gre za delo, ki so ga prinesli iz kakšnega avstrijskega samostana. Krka na Koroškem, Zwettl, Rein pri Gradcu (zaradi podobnih formulacij v stiškem dodatku in v reinskih analih) in Salzburg so kraji, ki jih je pod vprašaj postavil Schmale,¹⁶ odgovora pa nemško zgodovinopisje doslej ni zapisalo. Obe vprašanji – glede datacije in skripterja – se prepletata, povezani pa sta z razmerami v samostanu in tudi s tehnologijo oz. postopkom in hitrostjo nastajanja kodeksov.

Vse stiške kodekse so pisali izurjeni skriptorji in tudi ta rokopis, saj včasih odkrijemo *currente calamo* izpeljane popravke. Mislim, da je *Gesta* prepisal isti pisar kot Cod. 758, ms 10 in še nekatere druge; v enem dnevu je prepisal približno šest, sedem folijev oz. malo manj kot eno lego, en snopič. *Gesta* so sprva obsegla 17 snopičev, ker pa 16. manjka (čeprav foliiranje, ki je iz 19. stol. teče dalje), bi namesto sedanjih 125 folijev morali naštetih 133 folijev. Besedilo takega obsega je naš skriptor zmogel prepisati v približno 20 delovnih dneh. Delal je skupaj z rubrikatorjem, ki je ob cinobrastih inicijalah in cinobrastih incipitih zapisal še nekaj naslednjih besed z rjavim črnilom, nato pa prepustil pero običajnemu skribi. V srednjem veku je delovno leto – potem ko odštejemo vse praznike – imelo približno 250, 260 delovnih dni.¹⁷ Kodeks običajnega obsega je imel 180–220 folijev (kot npr. ms. 5, 9/I, 9/II, 10, 11, 13, 14, 15; vsi so podobnih dimenzij kot Cod. Guelf. 206 Helmstedt.) in ga je več pisar prepisal v tridesetih delovnih dneh.¹⁸ Pisar je ponavadi prepisal eno besedilo; tako je v stiško-wolfenbüttelskem kodeksu drugi pisar prepisal Remigijevo *Historio Hierosolymitani*, ki je vezana z *Gesta* v ene platnice, obsega pa fol. 131–186.

En sam kopist je v enem letu lahko prepisal pet ali šest kodeksov običajnega formata, če dela niso zapletle kakšne posebne zahteve. Identifikacija pisarskih rok, ki so soustvarjale skupino stiških rokopisov, bi bila imenitna paleografska naloga; jaz ji nisem kos in moja sedanja ocena, da gre za enajst različnih rok, bržkone ne bo točna. Vendar pa tudi približnost ocene, koliko mož je štela skupina (devet iluminatorjev, menda enajst pisarjev, več pergaminarijev in

¹¹ G. Waitz, *Über die verschiedenen Rezensionen von Ottos und Rahewins Gesta Friderici*, SB, Berlin 1884, 331 ss.: Waitzovo razdelitev v različne redakcije je poznejše nemško zgodovinopisje ohranilo.

¹² Chr. Väterlein (ed.), *Die Zeit der Staufer. Geschichte – Kunst – Kultur*, I. Katalog, 242–243; II. Abbildungen, sl. 165, Stuttgart 1977.

¹³ Cit. po Schmale 1963 (gl. op. 15), 181.

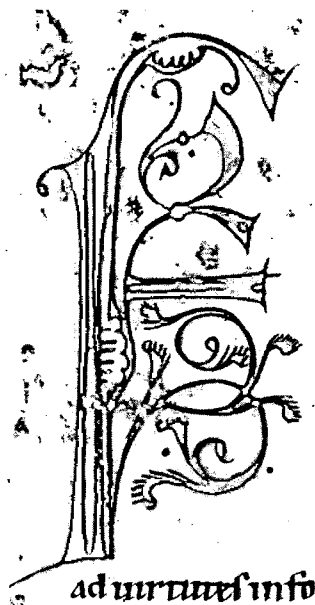
¹⁴ Schmale 1965 (gl. op. 15), 66.

¹⁵ Gl. dodatek 1.

¹⁶ Schmale 1963, 181.

¹⁷ Za štetje delovnih dni in letne poračune cf. B. Schock-Werner, *Bauhütten und Baubetrieb*, v: A. Legner (ed.), *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400*, 3, Köln 1978, 55 ss.

¹⁸ Za kodekse velikega formata, kot so ms 3, 8/1, 8/IV, Cod. 649, 650 itd. je bilo potrebnih precej več delovnih dni. Za ms 3, ki obsega katene k pismom sv. Pavla in nekatera apostolova pisma, sem izračunala, da je pisar potreboval 65–70 delovnih dni.

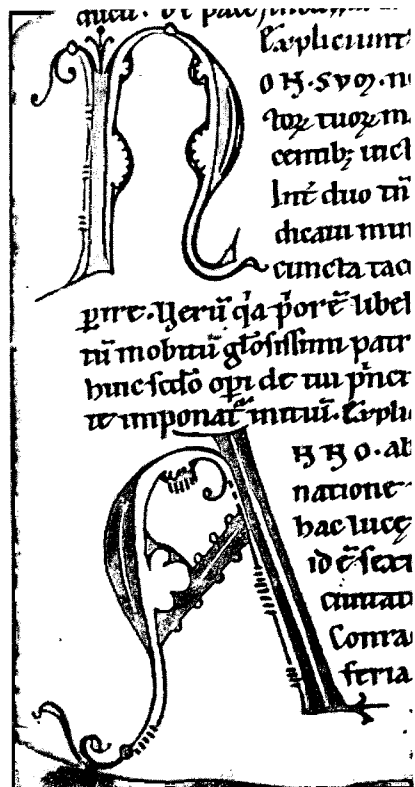
ad uirtutes info

Slika 1: Wolgenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 206 Helmstedt., fol. 1r

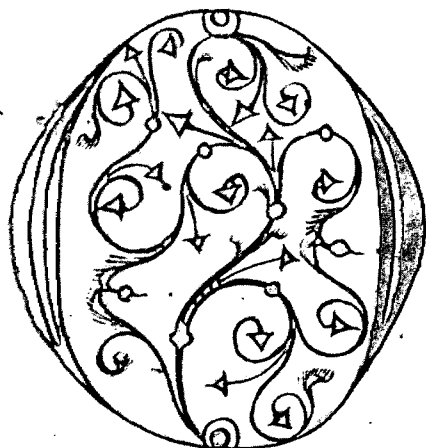

ferro

Slika 2: Wolgenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 206 Helmstedt., fol. 5r

Slika 3: Wolgenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 206 Helmstedt., fol. 38r

Slika 4: Wolgenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 206 Helmstedt., fol. 64r

poseben knjigovez, verjetno pa še kdo), pove, da je bibliotečni fond naglo naraščal¹⁹ in da so kodeksi, ki so se ohranili, nastali v sorazmerno kratkem obdobju: med začetkom in koncem rokopisne delavnice v Stični je minilo več kot pet let, a manj kot deset.

Za ta razcvet je bil, kot kaže, zaslužen Folknand,²⁰ ki je upodobljen v inicijali iz dunajskega Cod. 650 (*De civitate dei* sv. Avguština). Ker prav za Folknanda vemo, da je umrl 8. decembra 1180, je ta letnica izhodišče za datacijo večine stiških rokopisov, nedvomno pa je iz tega časa tudi *Gesta Friderici*. Z umetnostnozgodovinskega zornega kota bi bil kodeks deležen le majhne pozornosti, saj ga ne krasi posebno pretanjen okras, zgolj enobarvne silhuetne inicijale v rdeči perorisbi. Seveda so zanimive tudi te inicijale, ki so dobile prostor na poudarjenih delih besedila: na eni strani zrcalijo izjemno sposobnost kopista, da je celo začetnice stavkov spreminjal v fantazijsko domiselne poudarke – v skupini dvo- in trivrstičnih začetnic je denimo preprosto stebelce inicijale I spremenil v več kot dvajset zares različnih oblik. Večvrstične inicijale pa razkrivajo, da pripadajo nekaj tipom okrasnih alfabeta; vse so sicer izrisane z vehemenco izurjene roke, a predloge, po katerih so nastajale, so različne. Steblo črk je razcepljeno, zvečine vzporedno s telesom črke, včasih je razdeljeno v dekorativnem, v usločene zobce izpeljanem vzorcu. Inicijale so obrobljene z obrisno linijo, ki se pogosto nagrebeni v dekorativne lističe ali izboči v ušesaste brste. Zanimivo je, da ti izrastki praviloma niso na mestih, kjer bi jih pričakovali zaradi simetrije črke ali na točkah, kjer bi črko poudarjali: ne, so povsem naključno in igrivo razpostavljeni po vsej inicijali. Bodisi iz telesa črke ali iz obrobne črte rastejo vibasto uvihnjene vitice, ki se sicer ne podrejajo načelu zrcalne simetrije, vendar se vseeno zraščajo v preplet, ki daje inicijali uravnotečeno in skladno podobo. Izrastki so oblikovani:

- kot dvojna, razdeljena linija s polnilom v prosojni rumeni barvi (fol. 1r, sl. 1);
- kot lasno tenek izrastek, ki se preoblikuje v obliko lističa, ki ga vidimo preganjenega in je okrašen z laski (fol. 1r, 5r, 64r: sl. 1, 2, 4);
- kot mesnati večdelni čašasti, na cvet spominjajoči listi, ki so na robovih okrašeni z majhnimi zobčki in drugim dekorativnim polnilom (fol. 5r, sl. 2);
- kot sistem asimetrično poganjajočih izrastkov, ki so na razcepah okrašeni z bunkami in imajo na konceh trikotne nastavke (fol. 64r, sl. 4);
- kot asimetrične listine arabeske (fol. 38r, sl. 3).²¹

Če bi hoteli ob pomoči teh inicijal ugotoviti datacijo rokopisa, ne bi daleč prišli. Silhuetne ali kaligrafske inicijale, izrisane največkrat le v tinti kontrastne barve, namreč niso kronološko specifične. Preprosto okraševanje z bunkami, vzporednimi črtami, uvihnjenimi repi ob margini itd. je bilo že v 9. stoletju povsod prisotno, sodilo je pač med večšine kopistov in rubrikatorjev in četudi imamo v 12. stoletju več skupin dekorativnih alfabeta, bodo drobne razlike postale veljavno opozorilo šele tedaj, ko bomo imeli na razpolago dokumentacijo, kataloge vsaj za večino srednjeveških kodeksov. Dekorativne alfabete so imeli kopisti narisane na predložnih listih in so jih nosili s seboj – ne kot osebni memo, pač pa kot vzorec, ki so ga ponudili naročniku, da je iz asortimenta lahko izbral tip črk, inicijal, ki mu je ugajal.²²

Vendar so prav *Gesta Friderici* skupek zelo neenotnih dekorativnih elementov in v njih je vsebovanih dovolj risarskih rešitev, ki se ujemajo z drugimi kaligrafskimi inicijalami iz preostalih stiških kodeksov. Vrniti pa se moramo k že omenjenemu Cod. 650, v katerem je Folknandova podoba. Ta rokopis je namreč ključni spomenik tako za datacijo vse skupine kot kodeks, h kateremu se stekajo koncepti različnih iluminatorskih principov. V Cod. 650 sicer ni posebno izstopajočih kaligrafskih inicijal v rdeči perorisbi, so pa različni tipi koloriranih vitičnih inicijal, ki jih najdemo tudi v drugih kodeksih te skupine, a le Cod. 650 lahko zaradi Folknandovega kriptoportreta datiramo v letih 1180–1181.

¹⁹ V monografiji o stiških rokopisih (ki še ni povsem dokončana) sem v 2. poglavju (»Biblioteka v 12. stoletju«) skušala razčleniti vprašanje, koliko knjig je imela Stična v svojem armariju pred koncem 12. stoletja. Glede na kataloge, dražbni seznam, glede na odsotnost nekaterih obveznih knjig in ob primerjavi z drugimi cistercijskimi fondi sem zapisala, da bi smeli pričakovati najmanj 60 kodeksov.

²⁰ Gl. Dodatek II.

²¹ Navajam le stilistično izoblikovane inicijale, vendar so v Cod. Guelf. 206 Helmstedt. tudi drugačne, npr. inicijala O na fol. 3v, ki je zapolnjena z geometričnim vzorcem presečnih krogov, na fol. 186v sta inicijali H in D (obe minuskulni), kjer je v telesu črke skicizno narisan obrazek.

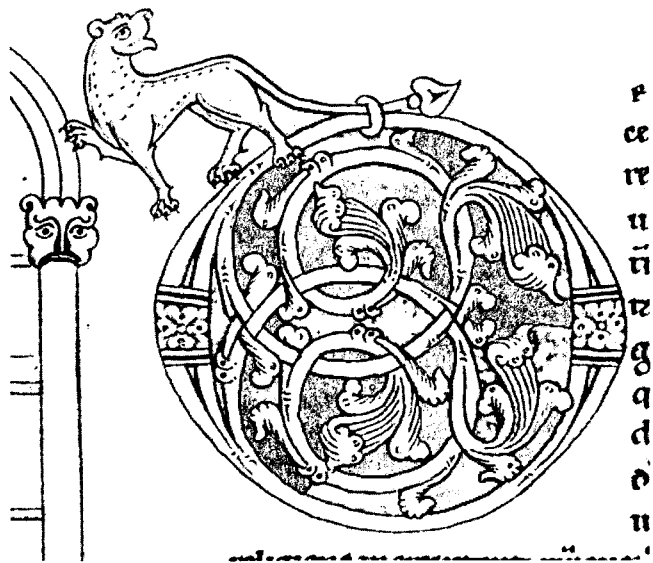
²² Iz romanike se je takih predložnih listov ohranilo kaj malo, najslavitejša primerka sta t. im. Knjiga vzorcev iz Reina, sedaj Cod. 507 na Dunaj (Österreichische Nationalbibliothek) in list – menda iz toskanske tradicije – ki je ms 83–1972 v Cambridgegu (Fitzwilliam Museum). Oba vzorčna lista sta postavljena v leta okoli 1200 in sodita med najzgodnejše.

Slika 5: Wolgenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 206 Helmstedt., fol. 130r

Slika 6: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, ms 8/III, fol. 2r

Slika 7: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 650, fol. 19r

Ne navadne vitice v *Gesta Friderici*, kjer se nitasti izrastki končajo v lističih z dolgimi »trepalnicami« (sl. 1, 4), bi v Cod. 650 sicer zaman iskali, zato pa jih najdemo v ljubljanskem ms 8/III (Gregor Veliki: *Moralia in Iob*, na fol. 102r, 168r itd.), pa v ms 13 (Rupert iz Deutza: *De victoria verbi Dei*, na fol. 1r, 57v, 123v, 137v itd.), v ms 14 (Rupert iz Deutza: *Expositio super Apocalypsin*, skoraj vse inicijale), v dunajskem Cod. 758 (sv. Avguštin: *Hexameron*, fol. 51r, 95r, 134r, 146v) v Cod. 685 (sv. Hieronim: *Expositio in Daniele prophetam*, številne inicijale) in tudi v drugih kodeksih. Povsod so vitice s »trepalnicami« risane z enako potezo, nedvomno jih je ustvaril en sam mojster; pomembno pa je, da je v ms 8/III ob tem tipu inicijal prisoten še tip vitične inicijale z dolgodlanastimi, ozkimi listi (fol. 2r in 118r, sl. 6). Kdorkoli je že bil Mojster dolgodlanastih vitic, v roke je vzel tudi Cod. 650 in tudi tam naslikal nekaj prav takih inicijal (npr. na fol. 4r, 19r, 41r itd.; sl. 7). V skupini stiških rokopisov je njegova poteza prav izjema in ga ne moremo zamenjati z nikomer drugim.²³

Bržkone se je risar, ki je vitice posul s »trepalnicami« poigral tudi z različico, kjer je izrastke zaključil s trikotniki: ta bizaren, geometričen dodatek na mehki, organski rasti vitic je v Cod. Guelf. 206 Helmstet. le enkrat prisoten, na fol. 64r, (sl. 4), sicer pa tudi v ljubljanskem ms 13 (fol. 57v, 137r, sl. 8) in Cod. 758 (fol. 51r). Kako so kodeksi 13, 14, in 758 povezani s Cod. 650, sem že v gornjem odstavku razložila.

Prav tako bi v ms 8/III (npr. 102r, sl. 9) in v Cod. 659 (sv. Avguštin: *Tractatus psalorum*, fol. 1r) našli enako oblikovane vitice, kot so v *Gesta Frederici* na fol. 5r (sl. 2). To je kombinacija mesnatih, v močno zasekane listne cvetove oblikovanih odganjkov, ki so okrašeni s črticami. – *Moralia in Iob* (ms 8/III, fol. 145v, sl. 10) in *Gesta Friderici* (cf. fol. 130v, sl. 5) poznata tudi inicijale, ki nimajo lističev, pač pa »ušesaste« brste: poteza je obakrat enaka.

V stiško-wolfenbüttelskem kodeksu so tudi inicijale, ki so sicer preproste, a so naslikane z zanesljivo roko; mislim na inicijali N/on sum/ in A/nno ab urbe/ na fol. 38r (sl. 3), ki se ujemata s tipom kaligrafskih inicijal iz ms 7. (npr. fol. 156r, sl. 11). Ta kodeks je posebno bogato okrašen, saj je v njem življenjepis sv. Bernarda; v ms. 7 so kolorirane vitične inicijale – z bisernim vzorcem kot polnilom na notranji, dlanasti strani listov – in prav take tudi v Cod. 649 (Pentatevh). Te inicijale so že na meji poznoromanskega manierizma in jih prav zaradi skladnosti z Cod. Guelf. 206 Helmstet. lahko zanesljivo datiramo v čas ok. 1180 in to je dragocen podatek, ki bo datacijska opora tudi za vrsto rokopisov od Lièga do Engelberga v Švici.

Mislim, da je iz navedenih primerjav razvidno, da lahko stiško-wolfenbüttelski kodeks z *Gesta Friderici* datiramo v čas okoli 1180 in smemo vprašanje, ki ga je leta 1963 eksplicitno postavil Franz-Josef Schmale, šteti za zaključeno. Seveda pa s tem nisem odgovorila na vprašanje, ali je kodeks nastal v Stični in ali je povezan s koroškim in južnonemškim prostorom, od koder naj bi izviral predložno besedilo, označeno kot Bx.²⁴

Cod. Guelf. 206 Helmstet. je bil prepisan v Stični, posebno če s tem hočemo odgovoriti na vprašanje, kje je pisar imel mizo in kje je v času kopiranja živel. Vendar je prav tako nesporno, da se je v Stično napotil kot že izšolan mož, ki je s sabo prinesel tudi pisarsko in krasilno tradicijo svojega izvirnega okolja in je Stično po opravljenem delu zapustil – bolj ali manj istočasno kot tudi vsi njegovi delovni tovariši. Vendar je kodeks, katerega besedilo je prepisal v Stični, prinesel s seboj (ali pa je predlogo priskrbel Folknand) in pozneje so jo vrnili v matično biblioteko. Vprašanje je, kateri samostan je besedilo posodil. Schmale je poudaril povezanost in razširjenost besedil B skupine v avstrijskih samostanih, zlasti se je zaradi fragmenta iz Krke na Koroškem (ki vsebuje tudi dodatek za leta 1169/70) nagibal k domnevi o posebni priljubljenosti in razširjenosti tega zgodovinskega besedila v teh krajih, pa tudi že omenjeni anali iz Reina so po strukturi podobni dodatku. Stična sicer je filiacija Reina pri Gradcu in samostani v Krki, Vetrinju in Šentpavlu v Labotski dolini so bile geografsko najbližje ustanove. Ker ne morem najti nobenega trdnega dokazila o povezanosti me temi ustanovami, naj opozorim na Cod. 511 iz dunajske Nacionalne biblioteke, ki je pravšnja ilustracija nepovezanosti Stične s temi avstrijskimi sosedami. Cod. 511 je *Liber confraternitatum*²⁵ in ima v rubrikah za avstrijske samostane (Admont, Vetrinj, Millstatt, Rein itd.) precej vestno vpisane podatke o osebah v njih – za Stično so arkadna področja prazna: (cf. 9r, 26r). Videti je,

²³ Mojstra dolgodlanastih vitic srečamo še v ljubljanskem ms 13 in 14 ter dunajskem Cod. 758.

²⁴ Schmale, 1963, 182, 183, 186, 197, 211.

²⁵ Naj se zahvalim gospe dr. Evi Irblich, ki me je opozorila na ta kodeks. Cf. tudi Golob, Folknandova podoba, 38–39.

Slika 8: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, ms 13, fol. 137r

Slika 9: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, ms 8/III, fol. 102r

Slika 10: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, ms 8/III, fol. 145v

Slika 11: Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, ms 7, fol. 156r

da v Seckauu – ali katerikoli drugi, v kongregacijo povezani samostan – pričakovanih podatkov o Stični niso dobivali. Če bi izposoja knjig v koroško-štajersko-dolenjskem prostoru normalno potekala, bi tudi informacije o razmerah in osebah v Stični prišle do kronista.

Morebiti so bile od vsega najpomembnejše vezi s Salzburgom (vendar to ne pomeni, da so iluminatorji imeli salzburško šolo): v že navedenem ms 7 je na fol. 208v–211r življenjepis sv. Tiemona dopolnjen z novicami o njegovih naslednikih, salzburških nadškofih Konradu I. (1106–1147), Eberhardu (1147–1164) in Konradu II. (1164–1168).²⁶ To so zapisi o dogodkih, ki so komaj kaj starejši od kodeksa samega in pisala jih je roka, ki je dobro poznala navzkrižja med cesarjem in papežem ter je vedela za mesto salzburških nadškofov v njih. Ta podatek sicer ne odgovarja na vprašanje, ali je tekstovna predloga za *Gesta* prišla iz Salzburga ali ne, je pa zanimiva paralela, da dodatek o salzburških gospodih sega do leta 1168, dodatek h *Gesta* pa do 1169/70. Sedaj, ko je po osmih stoletjih pred nami hudo okrnjen bibliotečni fond, si seveda ne moremo dovoliti nobene trditve o povezanosti obeh dodatkov.

Četudi po dekorativnih elementih, ki krasijo skupino stiških rokopisov, ne moremo v ospredje postaviti štajerskih in koroških elementov, to še ne pomeni, da lahko ta ambient povsem izključimo kot domovino rokopisa Bx. Na to vprašanje tudi paleografska analiza ne bo mogla odgovoriti, le analiza sintakse in besedišča, ki bi mogoče pokazala besedilotvorne posebnosti v stiško-wolfenbüttelskem kodeksu, bi mogoče nakazala, kje je bila domovina vzorčnega kodeksa, namreč tiste kopije Otonove in Rahewinove delovne različice *Gesta Friderici*, ko jo danes zaznamujemo kot Bx. Mogoče med Otonovim in Rahewinovim kodeksom in Bx sploh ni bilo vmesnega člena.

Umetnostnozgodovinska analiza je pripomogla k dovolj natančni dataciji stiško-wolfenbüttelskega kodeksa. Letnica 1180 ali kakšno leto pozneje pove, da je to tudi najstarejši sedaj znani prepis zgodovine tega staufovskega cesarja. Verjetno je učeni Matija Vlašič Ilirski dobro vedel, kaj drži v rokah.

DODATEK I.

Cod. Guelf. 206 Helmstet.: zbirni kodeks.

Prednja platnica: 206. in še enkrat 206. Helmstet.

Na fol. 1r je v spodnjem desnem kotu pripisano: N. 18, kar bi utegnil biti Vlašičev zaznamek.

Pred začetkom besedila sta dva 5–6 cm široka kosa pergamenta in na zgornjem robu prvega je zapisano: Misc. 19.

Pergament, 189 fol., 309 × 194; različni nemški pisarji in iluminatorji, 1180–1182.

Običajen, a sorazmerno grob pergament neenake kakovosti. Kodeks je sestavljen iz dveh delov: I. (fol. 1–129): 1 ternij, 15 kvaternijev (9. lega nepopolna), 16. lega manjka; II. (fol. 130–189): 1 binij, 7 kvaternijev, 1 binij. Med 6. in 7. folijem je en folij izrezan. Kustode so v rimskih številkah (I–XVII oz. I–VII; binija sta brez kustod). Pergament drugega dela je slabše kvalitete. Poškodovana mesta so zašita bodisi s širokimi vbodi in z belo prejico ali z gostimi dekorativnimi vbodi in večbarvno nitjo (fol. 103, 154, 174).

Zrcalo:

212 × 138; povečini 31 vrstic na zelo svetlem, mestoma komaj vidnem liniranju s svinčnikom. Vsaj dve roki, en korektor; pisano v poznoromanski minuskuli poznega 12. stol. Vmes – povečini – sočasne korekture, pripisi poznejših rok (od 13. do 16. stol.), vinjete (79r, 81v), notice in pisarski izreki, zgodovinski pripisi (iz leta 1482), pripoved De duobus sociis (zgodnje 15. stol., na spodnji margini fol. 129v–133r).

Okras:

Naslovi, incipiti, ekspliciti v rdečem črnilu. Na začetkih prologov, knjig in odlomkov so črke poudarjene s polnilom v kontrastni barvi (poteze v rdeči oz. črni oz. rumeni barvi). Številne enovrstične, preproste inicijale v rdeči tinti skozi ves tekst, dve- do trinajstvrstične inicijale (144) na začetkih večjih besedilnih delov, pisane v obliki kapitalk, inicijalk, lombard, povečanih minuskul ali v kombiniranem tipu.

²⁶ Kos-Stele, Srednjeveški rokopisi, 21.

Preprosta usnjena vezava prek kartonske osnove in z dvojnimi vezicami okrepljen hrbet, platnice so površinsko nekoliko poškodovane; na hrbtu je papirna etiketa s številko kodeksa; 17./18. stol.7.

Vsebina:

(1r–3v) Epistola Friderici imperatori ad Ottonem Frisigensen episcopum: Dei gratia romanorum imperator . . . dilatanda et multiplicanda porrigemus.

(3v–5r) Prologus operis: Omnium qui ante . . . sumatur exordium.

(5r–128v) Incipit chronica Ottonis frisigensis episcopus et abbreviatori Rahewini: Cum sub imperatore . . . Pasha malfatia celebrantum est.

(128v–129v) Credentes societatem ueram . . . expectantes solacium amiscordia dei.

(129v–133r) De duobus sociis sibi consimilibus curialis legenda: Temporibus pipini regis francorum . . . Explicuit gestis duorum sociorum.

(130v–131r) Roberti Monachi Sancti Remigii Historia Hierosolymitana ed in Gestis Dei Francos I. Incipit Prologus sequentis operis. Universos qui hanc historiam . . . in quod verum est enararabimus.

(131v–186v) Incipit nistoria ducis Godefridi et Boemundi et ceterorum . . . glorificat et deus perposita.

(186v–188v) Epistola Patriarche Hierosolymitani et ecclesiae orientalis ad episcopos ecclesiae occidentalis; Epistola imperatoris constantinopolitani ad Robertum flandresium comitem ceterosque principes cruciatos.

(188v–189v) Različni pisarski poskusi in pripisi, npr.: (188v) Anno domini M^o [CCCC^o] LXXXIIII electus est venerabilis / vir dominus Osbaldus in abbatem Siticensis a venerabilibus / patribus et fratribus loci illius.

Anno domini M^o CCCC^o / LXXXIII obytt Czewriachar Sigismundus / capitaneus Labacensis / et dominus Wilelmus / Awerspergar succe= / sit in locum suum.

Eodem anno discescit / ab hac vita illustri= / ssimus rex Woemye / ffilius regis Polonie.

Mein dinst. Anno domini M^o CCCC^o LXXXIII fuit nobiscum egregius / dochtor juris deuotissimus / et fautor bonus monastery Sitecensis / de Ellemstet.

Scriptori merces sit laus et gloria perpes.

Nolite multiplicare loqui sublimia / gloriantes.

Item hoc est scriptum in die Resurreccionis domini in / camera mea.

Quis hoc scribebat Jacobus nomen

O Maria pia

Deus qui genuit Mein dinst wisset vor lieber herr dem edeln Sollsequium sitol (?)

Wil red vnd wenig sog nicht vorhant

Ora pro me sancta Maria ut digni efficemur

(189r) Siticensis abb(atie)

Agite ergo dum tempus habetur ne Christianorum / regum et quod manis est domini per datis sex ulchrum et / inde non indicamur sed imercedem merlis (?) / im perpetuum. A M E N

Gloria uestra

Dectatores deo odillibent (?)

Dectats

Sunt mala dura duo paupertas atque senectus

digne dignatuo dolor et labor est lectus

(189v) Nos respectu gratie geniium (?) primdede spe(er)? ad locum / nobis damus hodie audi ill...

Explicuit cronica

Cinus ste

red capud ingratum cumstat rerueare delictum

S grate res a b c d e f g h

Custo non mihi esse

Explicuit cronica

Explicu

(Želim se zahvaliti prof. dr. Božu Otorepcu za pomoč pri transkribiranju tukaj navedenih pripisov in pisarskih poskusov.)

Na zadnjih dveh folijih je več poškodb od ogorkov.

Literatura:

Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris (G. Waitz–B. v. Simson), MG SS rer. Germ., 1912³

Otto von Heinemann, Die Helmstedter Handschriften, 1, Codex Guelferbytanus 1 Helmstadiensis bis 500 Helmstadiensis. Frankfurt am Main 1963², 186–187.

Franz-Josef Schmale, Die Gesta Friderici I. imperatoris Ottos von Freising und Rahewins. Ursprüngliche Form und Überlieferung, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 1963 (19), 168–214.

- Franz-Josef Schmale (ed.) & Adolf Schmidt, Bischof Otto von Freising und Rahewin: Die Taten Friedrichs oder richtiger Cronica. Darmstadt 1965, 49, 63, 65–66.
- Wolfgang Milde, The Library at Wolfenbüttel; from 1550 to 1618. V: The Modern Language Review, Jan. 1971/66, No. 1, 8.
- Paul Lehmann, Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze, IV, Stuttgart 1961, 93.
- Milko Kos, Srednjeveška zgodovina Slovencev: Izbrane razprave. Ljubljana 1985, 44.
- Jože Gregorič, Literarno-kulturna dejavnost cistercijanov in njihov delež na Slovenskem. V: Redovništvo na Slovenskem, 1: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani, Ljubljana 1984, 63.
- Nataša Golob, Folknandova podoba: zgledi in posnetki. Zbornik za umetnostno zgodovino, 1990/XXVI, 35.

DODATEK II.

V večini publikacij, ki govorijo o Stični, je sicer zapisano, da je samostan vodil opat Folknand-Aldeprand, kar je napačno in mislim, da je trdoživost tega podatka precej povezana z navedbo pri Valvazorju. Aldeprand in Folknand pa sta bila dva opata in to nam govori tudi dvoje kratkih besedil, ki sta zapisani prav v stiških kodeksih in sta že dolgo znani, le prebrati ju je treba tako, kot sta zapisani.

V Cod. 688 je na fol. 183r ohranjen prepis dokumenta, ki pravi, da stiški opat Aldeprand dovoljuje poroko med višnjegorsko podložnico Matildo in stavbnim mojstrom Mihaelom: ta je prišel iz daljnih krajev in je, mojster svoje umetnosti, imenitno olepšal samostan in predvsem cerkev (cf. infra). Prepis je – po pisavi sodeč – prav iz prvih let 13. stoletja, takrat pa je bil v Stični opat Pero oz. Pernold (1180–1226); leta njegovega opatovanja niso nikoli bila sporna in prepis ni videti falsifikat ali priredba dokumenta. V času Perona je bilo v Stični ponovno precej živahno gradbišče – vsaj križni hodnik je neokrnjen spomenik iz tega časa – in bržkone je hotel pričevanje o prednikovih dejanjih ohraniti kot most do svojega časa. Mihael pa je nedvomno prišel v skladu z redovnimi načeli iz Burgundije (ali Alzacije, kjer je tudi Morimond), saj je stiška samostanska cerkev dobila prav tak stopnjevanje kor kot (sicer dobrega pol stoletja starejša) burgundska benediktinska cerkev Cluny II. Mihael je nedvomo povezan z gradnjo te velike arhitekture, ki je bila posvečena 8. julija 1156: ko je Aldeprand dovolil mojstru Mihaelu poroko, bržčas ta še ni bil postaran mož in tudi če se je poročil po posvetitvi cerkve, je do izteka Aldeprandovega opatovanja (v začetku 60. let) minilo še nekaj časa.

Folknand, ki je upodobljen v inicijali iz Cod. 650., drži na kolenih knjigo, kjer beremo, da je sedaj že pokojen in da je knjigo namenil obči rabi: *Civis catholicus Folknandus iam moriturus / hunc scribi librum communem iussit in usum*. Pri Metodu Mikužu beremo, da je opat Folknand umrl 8. decembra 1180 in da ta podatek navajajo katalogi za zgodovino samostana. Tudi to je trden podatek; posvetilno besedilo na Folknandovem kriptoportretu navaja eno samo ime, nekrolog pa datum smrti. Letnico 1180 potrjujejo tudi tip vitičnih inicijal, oblikovanje listov, kombinacije prepletov in izbira barvnih kombinacij.

Menim, da bi smeli upoštevati naslednje zaporedje stiških opatov: prvemu opatu Vincencu je sledil Aldeprand (ok. 1150 – pred 1163) in po nekaj nejasnih letih, za katere nam manjka podatkov, je sledil Folknand (ok. 1167–1180). Naj pristavim, da v nobeni kroniki iz 12. stoletja nisem našla zapisa, da bi kateri cistercijanski opat imel dve imeni in bi se enkrat pojavil v virih z enim, drugikrat pa z drugim imenom, ali da bi ju celo uporabljal skupaj. Nesporno imamo dva dokumenta (Cod. 688 in Cod. 650), kjer sta imeni navedeni v skladu z rabo v tistem času. Ne dvomim, da je Folknand posebno zaslužen za stiško biblioteko – navsezadnje je upodobljen s knjigo v roki in te je morebiti imel še posebno rad; če bi bil zaslužen za zidavo cerkve ali samostana ali postavitev oltarja, bi imel ob sebi model cerkve, kakor je bil usus v njegovih dneh – vendar ne.

Prepis:

Cod. 688, fol. 183r: »In nomine sanctae et individuae trinitatis. Aldeprandus dei gratia siticensis monasterii dictus abbas cunctis chrisiti fidelibus huius pagine lectoribus vel auditoribus tam futuris quam presentibus in notescere cupimus. qualiter quidam homo nomine Michel natione latinus arte vero cementarius. tempore antecessorum nostrorum de longinquis provintiis adveniens. iam divi arte sua nostro monasterio plurimum profuit. unde et ab eisdem in predio ecclesiae nostre est substitutus. data domo et terra. Qui videlicet M. quendam feminam nomine Maethiltih propriam domini Alberti de wisselberch ecclesiae nostrae advocati accepit in uxorem. eandemque cum facultatibus suis a praedicto A. ad omnimodam libertatem redemit. Transactis autem aliquibus annis idem M. secundo cum facultatibus suis a praefato A. liberos suos quos ex eadem uxore deo donante genuerat ea conditione redemit. ut idem A. super altare S. Mariae propria manu eos tali libertate donaret. quatenus unum quodque eorum ab ineunte servicii aetate censum trium nummorum annuatim ecclesiae nostrae in die purificationis S. Mariae persolveret. Sane praedictum censum non

solum ipsi verum et omnis posteritas eorum ad testimonium libertatis suae prefatus eternaliter persolvendum statuit. ne forte aliqua spiritualis secularisque persona per potentiam eos ulla sevitute subiaciat aut opprimat. Quod ut verius credatur et a successoribus nostris incon vulsum servetur. idem advocatus noster A. sigilli nostri impressione. et testibus qui huic diffinitioni presentes aderant. corroborari monuit. nosque id fieri cum certo consilio fratrum nostrorum volenti animo annuimus. Testes ergo huius rei hi sunt. Maroldus tunc temporis armarius. Wirnt diaconus. Herboldus sacrista. Seculares vero. Meinhardus de nideke. Rudegerus. Berhardus. Ernest. Hiltiprandus. omnes de wisselberch. Wikerus de Laibach. Hartmannus de Rifenstaeyn. et alii quam plures nobiles et medicres.«

Mdr. M. Mikuž, Vrsta stiških opatov. Doneski k zgodovini stiške opatiije, Ljubljana 1941, 22.

Zusammenfassung

EINFÜHRUNG ZUR KUNSTGESCHICHTLICHEN METHODE DER MITTELALTERLICHEN ILLUMINIERTEN HANDSCHRIFTEN: DIE *GESTA FRIDERICI* VON STIČNA (SITTICH)

Nataša Golob

Der mitterlalterliche Kodex, der ein mehrschichtiges Phänomen darstellt, wurde in den letzten Jahren immer häufiger Gegenstand von Untersuchungen mit Hinsicht auf den schöpferischen Beitrag der Illuminatoren und Rubrikatoren sowie auf ihre Arbeitstechnologie. Es liegen immer mehr Beweise vor, daß bei umfanglicheren Buchaufträgen die Mitarbeiter von entfernten Orten anreisten; durch Detailstudien werden neue Namen entdeckt, aber auch die Reihenfolge der Arbeit an einem Kodex, Beiträge verschiedener Autoren bei einem einzigen Band.

Als das junge Zisterzienserkloster in Stična seine Bibliothek einrichtete, entschloß man sich auch, eine Kopie der *Gesta Friderici* anzufertigen, die nach der Definition von Waitz als B1 bezeichnet wird; es handelt sich also um eine »Arbeitsversion« Ottos von Freising und Rahewins, die mit der dem Kaiser überreichten Reinschrift nicht völlig identisch ist. F.-J. Schmale warf bereits 1963 die Frage auf, ob diese *Gesta Friderici* (die Handschrift, die heute als Cod. Guelf. 206 Helmstet. in der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel aufbewahrt wird) ein Werk des Skriptoriums von Stična seien, wann sie entstanden wären und in welche engere (regionale) Tradition sie gehörten.

Stična hatte kein Skriptorium im Sinne einer eigenen Klosterschule, auch kein Atelier, doch wirkte hier im dritten Viertel des 12. Jahrhunderts eine ziemlich starke, ad hoc zusammengestellte Gruppe verschiedener Handwerker; allein von den profilierten Illuminatoren, die sich nach ihrem Stil einordnen lassen, soll es neun gegeben haben, die sogar aus norddeutschen Gebieten kamen. Das Schlüsselwerk für die Datierung der Handschriftengruppe von Stična ist *De civitate Dei* von hl. Augustin (Wien ÖNB, Cod. 650), in welchem sich ein Kryptoportrait des am 8. Dezember 1180 verstorbenen Abts Folkland befindet. Die Rankeninitialen aus diesem Kodex wurden von verschiedenen Meistern gezeichnet, die unter anderem auch bei der Entstehung der *Moralia in Iob* des hl. Gregor (Ljubljana, NUK, ms 8/III), am *Hexameron* des Augustin (ÖNB, Cod. 758) usw. mitgewirkt hatten. In diesen Handschriften gibt es auch zahlreiche Silhouetteninitialen, die mit denen der *Gesta Friderici* von Stična-Wolfenbüttel formal identisch sind. Aus den Handschriften ist ersichtlich, daß sie fortlaufend ohne Unterbrechungen entstanden sind; das Sterbedatum Abt Folklands kennzeichnet die Jahre, in denen der Kodex mit den *Gesta Friderici* abgeschrieben wurde, deshalb – und auch aufgrund anderer Ereignisse im Kloster – datiere ich die Handschrift in die Zeit von 1180 bis 1182.

Aus der Abschrift läßt sich jedoch nicht erkennen, ob die Buchvorlage, aus der abgeschrieben wurde, aus Freising oder Salzburg oder aus dem kärntnerisch-steirischen Raum stammte. Auf diese Frage könnte nur eine Syntax- und Wortschatzanalyse, die die Verbindungen zwischen diesen Skriptorien des lateinischen 12. Jahrhunderts aufzeigen würde, eine Antwort liefern: besonders bedeutend für diese Analyse wäre der Anhang für die Jahre 1169/70, der in den Cod. Guelf. 206 Helmstet. eingetragen ist (der Struktur nach mit den Annalen aus Rein übereinstimmt). Eine Sprachanalyse würde auch zeigen, ob dieser Passus aus den *Gesta Friderici* mit der Aufzeichnung über die Salzburger Erzbischöfe Konrad I., Eberhard und Konrad II. übereinstimmt. Dieser Text ist in das ms 7 aus der NUK eingetragen und reicht mit diesen Viten bis ins Jahr 1168 zurück und stellt deswegen eine zeitliche Parallele zum Anhang der *Gesta Friderici* dar.